

Islamic City in View of Ayatollah Khamenei

Ali Zeynali Azim *

Postdoctoral Researcher in Urban Design, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Rajaee Teacher Training University, Tehran, Iran

Hadis Soloukaneh Miandoab

Ph.D in Architecture, Faculty of Architecture, Khalkhal Branch, Islamic Azad University, Khalkhal, Iran

Mohammad Jadiri Abbasi

Assistant Professor, Department of Architecture, Abar Branch, Islamic Azad University, Abar, Iran

Abstract

Discussing Islam without mentioning the personality of the Prophet Muhammad (PBUH) is challenging. Urban crises, resulting from the Westernization of society, have become a significant issue. Experts believe that the Islamic approach, due to its strong emphasis on harmony, is the best approach. Numerous concepts explicitly found in the foundational sources of this school—such as Hadith, the Quran, and Sunnah—demonstrate how much Islamic teachings have focused on natural and urban growth. This study evaluates the concept of the Islamic city from the perspective of Ayatollah Khamenei. According to Sharia, the ancient law of Islam, the built environment must be designed and managed in a way that promotes moral advancement and societal growth. Urban zoning and land-use regulations should prioritize social cohesion and support the rights and needs of the people, as urban planning decisions significantly impact social life in the built environment. When planning an Islamic metropolis, fundamental Islamic ideals such as human welfare and dignity, justice and equality, central attention, unity and compassion, economic development, security and safety, and environmental protection must be considered. In Islamic culture, the best individuals are those who are most beneficial to others. Religious democracy, unlike hypocritical and populist democracies, is a system of sincere and selfless service, performed as a duty with purity and integrity. Ayatollah Khamenei consistently emphasizes that the fate of the country and the prosperity of the nation depend on the presence and choices of the people. He views Islamic councils of cities and villages as platforms for serving the nation and the country, as well as a testing ground for elected representatives who are under divine scrutiny and face the rightful expectations of the people, who are the true owners of the country and await the services of this legal and popular institution.

Keywords: Islamic City, Urban Design, Planning, Neighborhood, Ayatollah Khamenei

* al.zeynaly@gmail.com (Corresponding Author)

رویکردی به شهر اسلامی از دیدگاه حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

علی زینالی عظیم* | حدیث سلوکانه میان‌دوآب^۱ | محمد جدیری عباسی^۳

چکیده

بحران شهری به دلیل غرب‌گرایی جامعه، به موضوع مهمی تبدیل شده است. نظر کارشناسان این است که رویکرد اسلامی به دلیل نیاز مبرم به هماهنگ‌سازی، بهترین رویکرد می‌باشد. مفاهیم متعددی که به صورت آشکار در منابع بنیادی این مکتب، یعنی حدیث، قرآن و سنت یافت شده، نشان می‌دهند که مکتب اسلامی چقدر به رشد طبیعی و شهری توجه داشته است. این مطالعه به ارزیابی شهر اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای می‌پردازد. طبق شریعت، قانون کهن اسلام، این امر ایجاب می‌کند که محیط ساخته شده به گونه‌ای تجسم و اداره شود که سبب پیشرفت اخلاقیات و رشد جامعه شود. قوانین منطقه‌بندی شهری و کاربری اراضی باید انسجام اجتماعی و حمایت از حقوق و نیازهای مردم را در اولویت قرار دهند، چون تصمیمات برنامه‌ریزی شهری بر زندگی اجتماعی در محیط ساخته شده اثر می‌گذارند. هنگام برنامه‌ریزی کلان‌شهر اسلامی، باید انواع آرمان‌های اساسی اسلامی مانند رفاه و عظمت بشری، عدالت و برابری، توجه محوری، وحدت و مهربانی، توسعه اقتصادی، امنیت و ایمنی و حفاظت از محیط‌زیست در نظر گرفته شوند. در فرهنگ اسلام، بهترین انسان‌ها، کسانی هستند که برای مردم سودمندتر باشند. مردم‌سالاری دینی برخلاف دموکراسی‌های ریاکار و عوام‌فریب، نظام خدمت‌رسانی خالصانه و بی‌منت است، خدمت از سرِ ادای وظیفه و همراه با پاک‌دستی و پاکدامنی. معظم‌له همواره معتقدند، سرنوشت کشور و سعادت ملت، وابسته به حضور و انتخاب مردم می‌باشد و شوراهای اسلامی شهر و روستا را میدان خدمت‌رسانی به کشور و ملت می‌دانند و عرصه آزمایشی بزرگ برای منتخبان که در معرض امتحان الهی و در مرکز توقعات و انتظاراتی به حق مردمی قرار گرفته‌اند که صاحبان حقیقی کشور و چشم به راه خدمات این نهاد قانونی و مردمی هستند. واژگان کلیدی: شهر اسلامی، طراحی شهری، برنامه‌ریزی، توسعه، محله، آیت‌الله خامنه‌ای.

۱. پژوهشگر پسا دکترا طراحی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی تهران، ایران

*
Email: al.zeynaly@gmail.com

۲. دکتری معماری، دانشکده معماری، واحد خلخال، دانشگاه آزاد اسلامی، خلخال، ایران

Email: slookane.hadis@gmail.com

۳. استادیار گروه معماری، واحد اهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اهر، ایران

Email: mohammadjodeiriabbasi@gmail.com

مقدمه

در سرتاسر جهان، توسعه شهری همواره یک معضل مهم برای جوامع بوده است. با توسعه شهرها و رشد جمعیت آن‌ها، افزایش نیاز به طراحی محیط شهری سودمند و به‌لحاظ زیبایی‌شناختی مطلوب وجود دارد که ارزش‌ها و باورهای افراد ساکن در آنجا را بازگو می‌کنند. تأکید بر شناخت روش کنترل بین مجادلات مختلف که به‌شدت موردنیاز است و روشی که نقطه شروعی قوی برای اقدامات جهانی علیه تخریب مداوم شهری از یک سوی گره زمین به سوی دیگر آن ارائه می‌دهد، دیدگاه اسلام را از هر حیث به امیدبخش‌ترین در میان دیدگاه‌های مختلف ارائه‌شده تاکنون تبدیل می‌نماید. اسلام به سان رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (رحمتی برای همه جهانیان) متصور می‌شود؛ از این رو می‌توان شریعت اسلامی را برای کاهش معضلات شهری به‌کار برد. توجه به این نکته الزامی است که مفاهیم برنامه‌ریزی پایدار شهری حداقل برای ۱۴۰۰ سال می‌باشد که بخشی از تاریخچه اسلام بوده است (هرزندی و همکاران، ۱۴۰۱).

دغدغه شریعت، مجموعه قوانین عمومی اسلامی، اوضاع عادی و شهری مسلمانان می‌باشد و این دغدغه در قوانین خاصی که هدف آن‌ها بهبود و حفاظت از ویژگی‌ها و امتیازات اجتماعی بوده، بیان شده است. برخی قوانین به‌شکل آشکار در منابع اساسی شریعت، قرآن و سنت (شیوه و عمل پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)) یافت می‌شوند. در مقابل، برخی دیگر در داخل محیط معمول ساخته شده جامعه اسلامی مطرح شده است. این زمینه به بررسی نحوه تبدیل هنجارهای اجتماعی و عملی اسلامی به شیوه و عمل می‌پردازد. از قرن هفتم، زمانی که اسلام برای نخستین بار ظهور کرد، تا اواخر قرن نوزدهم، هنجارهای اسلامی با ارائه تعادل و انسجام در معماری، ساخت‌وساز ساختمان‌ها و برنامه‌ریزی شهری، تأثیر نسبتاً زیادی بر محیط فیزیکی می‌گذاشت (صابرمنش و همکاران، ۱۴۰۱).

شهر اسلامی: تعریف و تشخیص

اولاً، "شهر مسلم" محل زندگی مسلمانان می‌باشد و "شهر اسلامی" شهری است که با پیروی از قرآن و تفاسیر فلسفه‌های نبوی طراحی گردیده است. نواقص و پیچیدگی‌های فرهنگ شهری، چشم‌انداز اسلامی و تقویت آموزه‌های نبوی و قرآنی، همگی برای ارائه بهبود روش‌های قابل‌اعتماد فرهنگ روز به‌منظور ساخت آرمان‌شهرهای که مانند ساعت منظم و خودکار کار می‌کنند، افزوده شده‌اند. شهرهای اسلامی بر پایه فرامین اخلاقی، اشتراکی و اجتماعی قرآن ساخته شده و چیزی فراتر از محیط فیزیکی را دربر می‌گیرند. آرمان‌های اسلامی با تأکید بر اجتماع، پایداری، عدالت اجتماعی و تلفیق آزادی اقتصادی و مذهبی جهت تحقق تنوع و رفاه دیدگاهی متفاوت درخصوص توسعه

شهری ارائه می‌دهند. نظام اجتماعی قوی در شهر اسلامی وجود دارد و رخدادهای محله را با مسائل اجتماعی و اخلاقی ترکیب می‌کند (Ali & Shah, 2021).

در اوائل قرن بیستم موضوع شهر اسلامی مورد توجه قرار گرفت و نخستین بار در نوشته‌های چند فیلسوف اروپایی دیده شد که تحقیقات آن‌ها اغلب تحت تأثیر حاکمان استعماری فرانسه و بریتانیا بود. طبق گفته‌های خاکی، به پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) وقف، تکلیف، اختفاء و محاسبات زود هنگام برای ساختن، حفاظت و حمایت از جهانی آرمانی اعطا شد. برخی مقرراتی که برای حفاظت از اکولوژی شهر اسلامی باید رعایت شوند، عبارت از قانون زیست‌گرایی یا طبیعت محوری، مقررات حفظ استفاده بهینه از منابع طبیعی و مقررات پرهیز از اتلاف هستند. در گذشته شهرهای اسلامی بر پایه قوانین طبیعی ساخته می‌شده و از در دسترس‌ترین منابع مانند نور، باد، آب و غیره درست می‌کردند. برای تناسب با محدودیت‌های اقلیمی و جغرافیایی که سبک زندگی مسلمانان را مشخص می‌کرد، مفاهیمی مانند حیاط خلوت، دالان، خیابان‌های سرپوشیده و باریک، باغ‌های میوه و غیره در قالب‌های معماری و سازه‌های شهر گنجانده شدند (Ranjazmay Azari et al, 2023). امروزه با توجه به آموزه‌ها و نوشته‌های اسلامی و با اجرای راهکارهایی مانند گسترش فضای سبز، بهره‌گیری از منابع انرژی تجدیدپذیر، به‌کارگیری حمل‌ونقل سبز، استفاده از معماری سبز و توسعه مسکن خودکفا، باید تأکید بیش‌تری بر طبیعت محوری شود. در این زمینه، متون پژوهشی اسلامی رهنمودهای عملی ارائه می‌دهند و بیان می‌دارند که آن دسته از مردم و گروه‌های قومی که از منابع طبیعی استفاده نمی‌کنند و درصدد تخریب آن باشند، درنهایت با ویرانی مواجه خواهند شد (Sahin, 2018). پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) فرمود: «زمین را محترم شمارید که مانند مادرتان است و هرکس کار خوب یا بدی روی آن انجام دهد از آن خبر دهد». (کلینی، ۱۳۹۷).

مؤسسات سازمان‌یافته‌ای برای مطالعه منابع هدایتی مشخص شده در دین اسلام وجود دارد. قرآن، معتبرترین منبع توصیه برای مسلمانان، دستوری است و توصیه‌های رفتاری برای زندگی روزمره ارائه می‌کند. این اصول فراگیر برای اثرگذاری بر محیط استفاده می‌شوند. حدیث دومین منبع معرفتی مسلمانان و توجیهات کامل و دقیقی برای دستورات کلی قرآن جهت رهبری زندگی خصوصی و عمومی ارائه می‌دهد. این قوانین که نشان شهری بسیار مشخصی دارند، ممکن است ریشه‌اش به قوانین وضع شده برای شهروندان شهر مدینه در عربستان سعودی برگردد (Mirza, 2024). اصطلاح سنت در اسلام به رخدادهای زندگی پیامبر (ص) اشاره دارد و مانند رهنمودهای تأییدشده برای رفتار صحیح عمل می‌کند. گفته شده قرآن، حدیث و سنت بنیان و اساس شهرنشینی اسلامی هستند (بیات، ۱۳۹۳). هیچ بخشی از قانون اسلامی مورد توجه قرار نگرفته، چون شریعت کامل است و

همه عرصه‌های موجودیت انسان را دربر می‌گیرد. با مطالعه قرآن و احادیث می‌توان به سنت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) برای مقابله با چالش‌های شهری پی برد. آن رهبری امت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) بر و اداره شهرهای مدینه و مکه را شرح می‌دهد و او اداره امور شهر را برعهده دارد (بیات و همکاران، ۱۴۰۰).

درک مورفولوژی قالب شهر اسلامی

شهرهای اسلامی تأثیر تاریخی و فرهنگی شگرفی بر جهان اسلام داشته‌اند. مورفولوژی منحصر به فرد آن‌ها اخلاقیات، ایدئولوژی و ساختار اجتماعی کشورهای اسلامی را بیان می‌کند. اخیراً مطالعه مورفولوژی شهرهای اسلامی به‌عنوان روشی برای درک محیط ساخته شده و ارتباط آن با اعمال اجتماعی، فرهنگی و مذهبی کشورهای مسلمان محبوبیت کسب کرده است. مورفولوژی شهرهای اسلامی به‌واسطه موقعیت برجسته مسجدشان، به‌عنوان مرکز شهر و نماد هویت مذهبی و فرهنگی شناخته می‌شوند (Daun, & Arjmand, 2018). از دیگر ویژگی‌های شاخص شهرهای اسلامی، خیابان‌های باریک، حیاط‌های روباز، فضاهای عمومی و آبراهه‌ها بودند. آن‌ها دروازه‌های خروج بزرگی داشتند که در شب می‌بستند و دیوارهای گرد یا بیضی شکل داشتند. پایگاه‌های نظامی از شهرها در برابر مهاجمان محافظت می‌کردند. خندق‌های عمیق پُر از آب اغلب در پشت دیوارهای دفاع اولیه یافت می‌شدند که به ویژگی‌های منحصر به فرد آن‌ها اضافه می‌نمود (Falahat, 2014).

شهرهای اسلامی به چند دلیل با شهرهای دیگر فرق دارند که یکی از آن‌ها طراحی محیط‌های متحدالمرکز آن‌ها است. به‌لحاظ فیزیکی و کاربردی، هر حصار متحدالمرکز تا حدودی از بقیه متمایز بود. کاخ یا کاخ‌های امپراتور یا جانشین وی یعنی "جامع" و ساختمان‌های اصلی حکومتی در داخل محوطه مرکزی قرار داشتند (زاده، ۱۳۷۷). بازار شهر که در مرکز شهر قرار داشت مانند مرکز اجتماعی و مرکزی برای معاملات اجتماعی عمل می‌نماید. بازارهایی با اجناس مختلف مانند کتاب‌ها، عود، عطرها، ظروف، پارچه‌ها و اشیای تجملی اغلب در نزدیکی مسجد قرار دارند، این نیروی اقتصادی کار تبادل اجتماعی و فرهنگی را نیز آسان می‌کند (مکارم، ۱۳۹۵).

منازل شخصی شهر مسلمانان دسته‌ای از مجمع‌های مختلف بود. هر مجمع یک "منزل" منحصر به فرد داشت. پس از آن، گروه‌های هماهنگ شروع به اشغال محدوده‌ای از مکان‌ها می‌کردند. جمعیت معمولاً بر پایه هریک از معیارهای زیر: اصل و نسب، وضعیت بومی یا مهاجر، وابستگی شدید، طبقه اجتماعی و شغل به‌صورت تک‌تک یا ترکیبی تقسیم‌بندی می‌شدند. جاده‌های پیچ در پیچ در نواحی شهری آمد و شد و وسایل عبوری و همسایگی را افزایش می‌دهند و نیز سایه و محافظت از گرما در آب و هوای گرم و خشک را فراهم می‌کنند. به‌دلیل عرف‌های اجتماعی نیازمند جداسازی

و حداقل مزاحمت‌ها، ایمنی در اولویت قرار گرفته و پنجره‌ها و بام‌سازی به منظور به حداقل رساندن مزاحمت‌ها ساخته شده است (حبیبیان، ۱۳۹). به همین دلیل، چیزی عادی بود که درب خانه‌ها در آن سوی خیابان روبه‌روی هم نباشند. اغلب شهرهای اسلامی شامل اقلیت‌های مقیم قابل توجهی مانند یهودیان بودند که در مناطقی جداگانه زندگی می‌کردند و با دروازه‌هایی که توسط یک نگهبان در شهرهای اسلامی محافظت می‌گردید، از یکدیگر جدا می‌شدند. در صورت بسته شدن دروازه‌ها در طی اغتشاشات اجتماعی ممکن بود ارتباط متوقف شود (نصر و همکاران، ۱۴۰۰).

قلعه نظامی از بقیه شهر جدا بود و کاخ‌هایی توسط صاحب‌منصبان و افراد ساکن خارج شهر ساخته شده بود. هر شهر خدمات عمومی مانند آب‌رسانی، مراقبت‌های درمانی و بهداشت عمومی را ارائه می‌کرد که نشان‌دهنده تأکید دین بر روابط بین فردی، معنویت و جامعه است (ثقه‌الاسلامی و مستوفی، ۱۴۰۰).

بافت اجتماعی و سازه‌های شهر اسلامی

ساختارهای اجتماعی جوامع شهر اسلامی با مزایای اخلاقی و اجتماعی اسلام به هم پیوند می‌خورند. شهرهای اسلامی دارای تاریخچه‌ای طولانی از جوامع محلی پُررونق، رأفت و پیوندهای اجتماعی قوی هستند. شهر با تقسیم گسترده کار خود، مانند جامع، بازار و سازه‌های سازمانی پیچیده، عملاً خود را از روستاهای مجاور متمایز می‌کند (Iqbal & Skinner, 2021). اساس سخت‌گیرانه (اسلام) برحسب ترتیب وقوع طرح‌های نهادی از صدر پیشی گرفت و تأثیر آن در همه جنبه‌های سازمان‌های جامعه محلی رسوخ کرد. یکی از ارکان اصلی مورفولوژی اجتماعی شهرهای اسلامی، تأکید بر خانواده و اجتماع است که در بطن فرهنگ اسلامی نهفته و در معماری شهرهای اسلامی نمود پیدا می‌کنند. از شبکه‌های اجتماعی پشتیبانی می‌نمایند، محله‌های مسکونی در مرکز فضاها را مشترک قرار دارند و مؤسسات مذهبی جزء لاینفک جامعه هستند و اعمال مذهبی روزانه را ترویج می‌کنند. اسلام به شدت بر مهمان‌نوازی تأکید می‌نماید و معمولاً از توریست‌های شهرهای اسلامی به گرمی استقبال می‌شود. در نهایت ساختارهای اجتماعی شهرهای اسلامی، بیانگر ارزش‌های بنیادین فرهنگ جامعه، گونه و رأفت هستند (Malik, 2023).

بحران و مشکلات توسعه شهری کنونی

یکی از خصایص مهم جهان مدرن، ممکن است شهرنشینی سریعی باشد که در همه‌جا در حال وقوع می‌باشد. اصطلاح "شهرنشینی" اغلب به مهاجرت مردم از روستا به نواحی شهری می‌گویند و در آنجا مردم به مهارت‌ها و مشاغل مشغول می‌شوند که به صورت ذاتی غیرروستایی بوده و از روستا به شهر با ویژگی‌ها و امور معنوی مرتبط هستند. این به یک فرایند دو مرحله‌ای اشاره دارد که شامل

تنظیم سبک‌های زندگی با بخش‌ها و الگوهای رفتاری می‌باشد. شهرسازی مفهوم جامع‌تری است که به تمام جوانب زندگی شهری اعم از جوانب طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و غیره مربوط می‌شود. رشد شهری با افزایش جمعیت و مهاجرت تسریع می‌یابد و منجر به کمبود مسکن، نبود سازمان‌های شهری، شلوغی ترافیک و تخریب محیط‌زیست می‌شود (Mustafa, 2021). چون افراد بسیار زیادی در شهرها زندگی می‌کنند، پس ارائه کافی کلیه خدمات ضروری انسانی چندان آسان نیست. افراد بسیار فقیر بیش‌ترین میزان سختی را می‌کشند و نمی‌توانند خانه‌های مناسبی برای خود و خانواده‌هایشان فراهم کنند. اغلب شهرها در سرتاسر جهان دارای مناطق فقیرنشین هستند. این جوامع معمولاً به دلیل غفلت مکرر خود، مشکلات سلامتی و مالی را تجربه می‌کنند. در برخی مناطق، نیازهای اولیه انسانی مانند سیستم‌های بهداشتی مناسب، آب آشامیدنی و پخت و پز و امکانات آموزشی، درمانی و تفریحی وجود ندارند. ترافیک سنگین و راهبندان مانع از جابه‌جایی کارآمد مردم و کالاها در داخل شهرها می‌شوند و این منجر به آلودگی هوا، سروصدای زیاد و مناظر مخرب می‌گردد. اما برخلاف ادعاهای برخی ناظران، چالش‌های شهر فقط به خاطر داشتن مردمان زیاد در یک مکان نیست (Ateshin, 1989). به بیان دیگر، مسبب مشکلات شهر را صرفاً نمی‌توان شهرهای پُرزدحام دانست. طبق گفته دوهل، شهرهای سرتاسر جهان مانند بازتاب‌گرهای مهمی از نگرش‌ها و ارزش‌های تمدن‌های مربوطه آن‌ها عمل می‌کنند.

شهرها برای دستیابی به نوین‌گرایی اقتصادی، صنعتی‌سازی و ارتقای استاندارد کلی زندگی به دلیل پارادوکس غرب‌گرایی، اغلب به قیمت از دست دادن ارزش‌های مذهبی و فرهنگی قدیمی و شیوه‌های زندگی خود تقلا کرده‌اند. شهرهای ساخته‌شده بر پایه اصول اسلامی کاملاً با تصورات غربی در مورد گسترش ناسازگار هستند (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۸). دیدگاه اسلامی بهترین رویکرد برای مبارزه با تخریب شهری است، چون بر اعتدال و میانه‌روی تأکید دارد و بنیان محکمی برای کمپین‌های جهانی ارائه می‌کند. دیدگاه سنتی توحیدی محیطی را ترویج می‌نماید که ضمن رعایت ضوابط محیطی، نیازهای اجتماعی و فرهنگی را نیز برآورده کند و از بدتر شدن مشکل ممانعت می‌نماید.

جهان‌بینی توحیدی: شهرهای اسلامی از منظر قرآن، حدیث و سنت

اصول اخلاقی و مذهب در اسلام ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر دارند. هر تحلیلی از اخلاقیات اسلامی باید با مفهوم توحید، اساس اسلام آغاز شود. این عقیده و اعلام اینکه "هیچ معبودی نیست جز خداوند یگانه" توحید تلقی می‌گردد. توحید به‌عنوان یک اصل اخلاقی، تأیید خدا به‌عنوان منبع اولیه را متحد می‌کند و همه چیز برابر می‌شود؛ ترک این امر موجب اغفال، لغو توحید

و گناه کبیره در اسلام می‌گردد. علاوه بر این، باور به اینکه خداوند تنها خالق، کارشناس و قاضی جهان هستی است، بدین معناست که هیچ معبود دیگری وجود ندارد. حداقل کار خداوند حاکی از آن است که انسان‌ها برای هدف مشخصی آفریده شدند و اراده عالی در واقعیت زندگی بشر را تأیید می‌کند (Lantschner, 2024).

فرض کنید هجرت (مهاجرت) حضرت محمد (ص) به مدینه را تا اندازه‌ای در طراحی شهری رعایت کنیم. در این صورت، می‌توان به کارایی دو طرح شهری (مکه تا مدینه) پی برد که نشانگر برتری معنوی و اخلاقی می‌باشد. قرآن اساساً حضور بی‌تفاوت و غیراخلاقی را توجیه می‌کند. با این حال، در فتوحات مکی بدین‌گونه دستورات دوستانه توصیه شده است؛ گشاده‌رویی اهل مدینه بر همسایگی، قدرت در میان همسایگان و نهادهای اسلامی تمرکز دارد. واژه برای روستا (قریه) ۵۷ بار و واژه برای شهر (مدینه) ۱۷ بار آمده است (Böwering, 1982). مکه جامعه‌ای بسیار شهری و تجاری دارد. خصوصیات اولیه جمعیت شامل واپاشی اجتماعی، تبعیض و ظلم، شکست اخلاقی و سوءاستفاده از محصول می‌باشد. عناصر مشابه تمدن باستانی نیز، مانند این نوع شهرنشینی توسط خداوند مورد نکوهش قرار گرفته است. هفت بار واژه "اهلک" برای توصیف ویرانی این شهرها به کار رفته است. با صراحت بیان می‌دارد زمانی که بقیه شهرها حفظ شوند، این شهرها ویران خواهند شد. تحقیقات بیش‌تر نشان می‌دهند که جوامع اسلامی برای اصول اخلاقی اهمیت زیادی قائل هستند و به برخی شیوه‌های زندگی، منشور اخلاقی و رفتار پایبند هستند.

حضرت محمد (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) در احادیث بیان نکرده که محیط شهری یا محیط روستایی را ترجیح می‌دهد. اما برای پیروانش شفاف‌سازی کرده که هر جا که می‌روند، باید رفتار مناسبی داشته باشند. وی دستورالعمل‌هایی را در خصوص تعامل با محیط پیرامون و تغییر آن ارائه کرد (Ali & Shah, 2021). ممکن است به این نتیجه برسیم که قرآن نقطه آغاز است و دستورات، تعالیم و اعمال پیامبران نحوه شکل‌گیری و توسعه آن می‌باشد.

آیات بسیاری از قرآن، حدیث و سنت را می‌توان برای درک اصول اخلاقی و هدایتی که اسلام جهت توسعه پایدار شهری شهروندان خود ساخته را مورد استفاده قرار داد. این موارد به شرح زیر هستند:

راهبردهای ساخت شهرهای اسلامی

با اینکه مثال‌های مذکور دقیق و کامل نیستند، ولی نحوه استفاده از مفاهیم سنت، حدیث و آیات قرآنی برای بهبود توسعه پایدار شهری را نشان می‌دهند. مسلمانان با حفظ این ارزش‌ها و سنت‌ها ممکن است برای ایجاد شهرهای واقعی‌تر و پایدارتر تلاش کنند که این به نفع کل جامعه خواهد بود.

بر اهمیت پذیرش ارکان اسلام یعنی ایمان (باور)، شریعت (قانون)، خلافت (مسئولیت‌پذیری) و امت (جامعه) تأکید شده است. برای تصور رشد شهری پایدار، باید از الگوهای نبوی [دکتر سنت]، قرآن [دکتر قرآن] و جامعه [دکتر امنیت] استفاده کرد. توسعه ارزش‌های خانواده، مسجد و محله و واحدهای اجتماعی باید مقدم بر اهمیت شکل شهری در شهرهای اسلامی باشد. معمار آتشین توضیح داد که چگونه انسان‌ها بر پایه اسلام روی زمین زندگی می‌کنند. طبق گفته‌های وی، محیط شهری که محل تعامل مردم و محیط است، باید نشانگر اصول معنوی و اخلاقی باشد و نمونه‌های مشخصی از نحوه رفتار با مردم ارائه دهند (Ateshin, 1989).

حکمرانی اسلامی و نقش نظام شهرداری و شهرسازی از نظر آیت‌الله خامنه‌ای

در مقوله حکمرانی اسلامی و نقش نظام شهرداری و شهرسازی، آیت‌الله خامنه‌ای بر اهمیت ساختار و کارکردهای شهرداری‌ها به‌عنوان مهم‌ترین نهادهای اجرایی در اداره امور شهری تأکید کرده‌اند (رفعیان و همکاران، ۱۴۰۱). ایشان معتقدند که شهرداری‌ها باید در خدمت مردم باشند و به‌عنوان نهادی پویا و مسئولیت‌پذیر، در راستای تحقق ارزش‌های اسلامی در شهرسازی و مدیریت شهری حرکت کنند. در ادامه، به اصولی که معظم‌له برای نظام شهرداری و شهرسازی اسلامی مطرح نموده‌اند، پرداخته می‌شود (خامنه‌ای، ۱۴۰۰):

۱. نقش خدمت‌رسانی خالصانه و بی‌منت به مردم

از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، شهرداری‌ها و شوراهای اسلامی شهر باید نهادی برای خدمت‌رسانی صادقانه و بی‌منت به مردم باشند (رفعیان، ۱۳۹۴). معظم‌له تأکید دارند که کارکرد اصلی شهرداری‌ها، حل مشکلات شهری و بهبود زندگی شهروندان است. از این منظر، شهرداری باید نهادی باشد که با اولویت‌بندی نیازهای واقعی مردم و دوری از شعارهای تبلیغاتی و تشریفاتی، به خدمت‌رسانی متمرکز شود (بامری و همکاران، ۱۳۹۶).

۲. پرهیز از مسائل جناحی و حزبی در مدیریت شهری

آیت‌الله خامنه‌ای بر ضرورت دوری شهرداری‌ها و شوراهای اسلامی از مسائل جناحی و حزبی تأکید دارند. ایشان معتقدند که این نهادها باید منافع عمومی را بر خواسته‌های گروهی و جناحی مقدم بدانند و عملکرد خود را به‌نحوی مدیریت کنند که اعتماد عمومی را جلب نمایند (حقیقیان بیدگلی، ۱۴۰۱). از نظر ایشان، حفظ بی‌طرفی و تمرکز بر منافع شهروندان، مهم‌ترین اصل در حکمرانی شهری اسلامی است (خامنه‌ای، ۱۳۹۵).

۳. ترویج فرهنگ اسلامی در فضای شهری

از دیگر مسئولیت‌های نظام شهرداری و شهرسازی در حکومت اسلامی، گسترش فرهنگ اسلامی در سطح شهر است (ارسطا، ۱۳۹۳). آیت‌الله خامنه‌ای معتقدند که شهرداری‌ها می‌توانند با اقدامات فرهنگی، مانند نصب تابلوها، نقاشی‌های دیواری و ترویج ارزش‌های اسلامی در محیط‌های عمومی، مردم را به سوی فرهنگ اسلامی هدایت کنند و فضای شهر را به مکانی مناسب برای رشد اخلاقی تبدیل نمایند. ایشان این نقش فرهنگی را از اساسی‌ترین وظایف شهرداری‌ها می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۳۹۵).

۴. تقویت عدالت اجتماعی در توزیع خدمات شهری

عدالت اجتماعی یکی از اصول کلیدی در حکمرانی اسلامی است. آیت‌الله خامنه‌ای بر توزیع عادلانه خدمات شهری تأکید دارند و معتقدند که شهرداری‌ها باید امکانات و خدمات شهری را به صورت عادلانه در تمامی مناطق شهری ارائه دهند. این بدان معنا است که همه ساکنان شهر، بدون در نظر گرفتن موقعیت جغرافیایی یا وضعیت اقتصادی، به خدمات یکسانی دسترسی داشته باشند (عمران‌زاده، ۱۴۰۳).

۵. پایداری و حفاظت از محیط‌زیست شهری

معظم‌له بر اهمیت توسعه پایدار شهری و حفظ محیط‌زیست تأکید خاصی دارند. ایشان خواهان آن هستند که نظام مدیریت شهری به حفاظت از منابع طبیعی و گسترش فضای سبز توجه کند (مجیدی و موسوی‌نیا، ۱۳۹۷). شهرداری‌ها باید در سیاست‌گذاری‌های خود استفاده پایدار از منابع و حفاظت از محیط‌زیست را در اولویت قرار دهند و به شهروندان نیز اهمیت این موضوع را گوش‌زد نمایند (یزدی و همکاران، ۱۴۰۰).

۶. رعایت ساده‌زیستی و پرهیز از تجمل‌گرایی

آیت‌الله خامنه‌ای بر ضرورت ساده‌زیستی در فضای شهری و پرهیز از تجملات در معماری و شهرسازی تأکید دارند. ایشان معتقدند که شهر اسلامی باید نمایانگر روحیه‌ای ساده و متواضع باشد که از ارزش‌های اصلی اسلامی سرچشمه می‌گیرد. شهرداری‌ها باید در طراحی و معماری شهری از ساختارهای تجملاتی و اسراف‌آمیز اجتناب کنند و محیطی ساده و آرامش‌بخش ایجاد نمایند (نجفی و نصرتی‌هشی، ۱۳۹۵).

۷. تأمین آرامش روحی و امنیت معنوی شهروندان

معظم‌له معتقدند که مدیریت شهری باید به گونه‌ای باشد که آرامش روحی و امنیت معنوی شهروندان فراهم شود (لطفی‌مرزناکی، ۱۳۹۴). محیط شهری باید طوری طراحی شود که به مردم

احساس امنیت و آرامش دهد و موجب ایجاد پیوندهای اجتماعی و تقویت روحیه همبستگی گردد (حسینخانی، ۱۳۹۲). از این نظر، شهرداری‌ها باید با ایجاد فضاهای عمومی مناسب، از جمله مساجد، بوستان‌ها و محیط‌های فرهنگی، محیطی برای آرامش و رشد معنوی مردم فراهم کنند (کریمی فرد، ۱۴۰۰).

۸. تعهد به پاسخ‌گویی و شفافیت در عملکرد

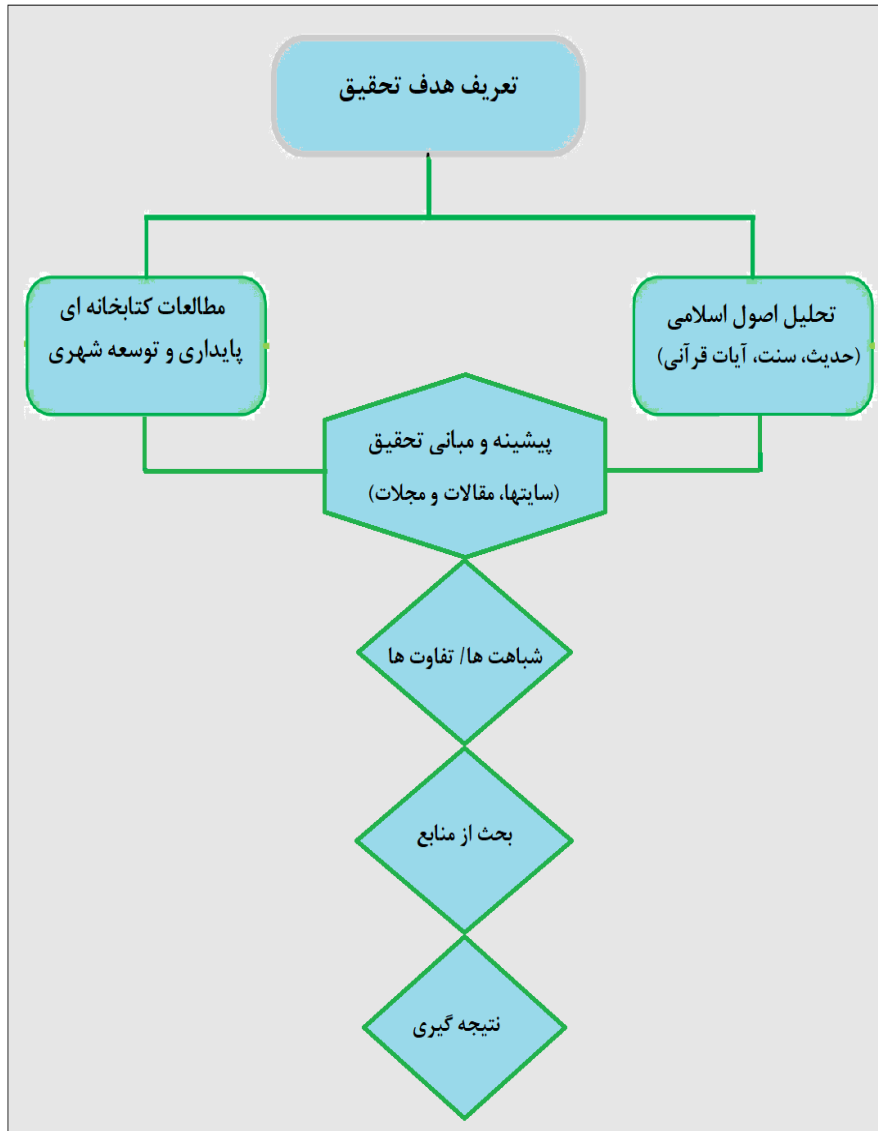
یکی از اصول مورد تأکید آیت‌الله خامنه‌ای در حکمرانی اسلامی، شفافیت و پاسخ‌گویی است. ایشان معتقدند که نظام شهرداری باید در قبال تصمیمات و سیاست‌های خود به مردم پاسخ‌گو باشد و در زمینه مدیریت شهری شفافیت داشته باشد. این رویکرد می‌تواند موجب جلب اعتماد عمومی و ایجاد همبستگی میان شهروندان و مدیریت شهری شود (پهلوان‌شریف، ۱۴۰۱).

۹. نقش حمایتی از محرومان و نیازمندان

معظم‌له بر ضرورت توجه خاص شهرداری‌ها به اقشار ضعیف و محروم جامعه تأکید دارند. ایشان معتقدند که نظام مدیریت شهری باید پشتیبان نیازمندان باشد و از آنان حمایت کند (بامری و همکاران، ۱۳۹۶). از نظر آیت‌الله خامنه‌ای، این وظیفه اسلامی است که شهر به مکانی برای همگان، از جمله اقشار آسیب‌پذیر تبدیل شود (کریمی فرد، ۱۴۰۰).

روش تحقیق

این مطالعه چارچوبی برای دسته‌بندی منابع مرتبط با پایداری شهری ارائه می‌دهد. در مرحله اول تحقیقات کتابخانه‌ای، کتاب‌ها، مقالات، متون و مصاحبه‌های داخلی و خارجی موجود در متون پژوهشی و مجلات را ارزیابی می‌کند

شکل ۱- چارچوب روش تحقیق

تحلیل و بحث براساس نظرات آیت‌الله خامنه‌ای

متون پژوهشی و نمونه‌های مذکور نشان می‌دهند که چگونه می‌توان مفاهیم برگرفته از سنت، حدیث و قرآن را عملیاتی کرد؛ باین حال، آن‌ها جامع و کامل نیستند. درک اساسی و مفهوم چارچوب شامل موارد ذیل است: ویژگی‌هایها و امتیازات یک شهر اسلامی در طراز انقلاب از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای پرداخته است که در ذیل می‌آید:

۱- جایگاه فرهنگ «اسلامی - ایرانی» در زیباسازی شهری

یکی از مقولات و علائم زندگی کردن، زیبایی‌بینی، زیبایی‌خواهی، زیبایی‌گرایی و زیبایی‌زیستی است که سه ساحت شناخت، گرایش و رفتار را دربر می‌گیرد.

آیت‌الله خامنه‌ای ضمن اینکه با دیدگاه کسانی که زیبایی را امری تجملاتی می‌دانند مخالفت کرده، بر آثار مفید آن تأکید نموده و می‌افزاید: «وقتی یک نمای شهری متوازن و زیباست و شهروند از آنجا عبور می‌نماید، اعصابش آرامش و حالت مطبوع پیدا می‌کند و اگر معلم، کارمند اداری، کاسب یا عالم باشد، در کارکرد و معاشرت او اثر می‌گذارد، بنابراین زیباسازی به معنای این نیست که می‌خواهیم یک کار تجملاتی انجام دهیم که بعضی بگویند حالا این هدر است، نه، این یک کار اصلی است». سپس با تشبیه سلامت روح انسان به سلامت جسم او به این نکته دقیق توجه می‌کند که: «زیباسازی مانند سالم‌سازی مزاج مردم می‌باشد و به معنای سالم‌سازی اعصاب مردم است. چشم‌نواز بودن، روح‌نواز بودن، دل‌نشین بودن در ساختن شهر، یک معیار می‌باشد.»

۲- توجه به مختصات شهر اسلامی در کلام آیت‌الله خامنه‌ای

شهر موجودی زنده است و مانند یک ارگانیسم فعال، بافت تاریخی، محیط‌زیست، حمل‌ونقل، معماری و روابط انسانی و... در یک تعامل و کُنش و واکنش با یکدیگر در جریان هستند، آنگاه به این نتیجه قطعی می‌رسیم که زیبایی امری تفننی نیست. زیبایی سبب آرامش روحی و امنیت معنوی مردم یک شهر می‌شود. شهر اسلامی باید چشم‌نواز، روح‌نواز و دل‌نواز باشد و این امر راهبردی در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای آمده است: «زیباسازی در اینجا یک امر تجملاتی محض نیست، زیباسازی در روحیه، اعصاب، فکر و نگاه مردم و در نتیجه در عمل آن‌ها تأثیر می‌گذارد.»

همچنین معظم‌له در باب ویژگی‌های شهر اسلامی فرموده‌اند: «شوراهای شهری در فعالیت‌های خود به مختصات «شهر اسلامی» توجه کرده و خدمات شهری را در جهت تأمین این مقصود به کار گیرند و به‌خصوص به معماری و شهرسازی متناسب با حیات طیبه اسلامی به‌طور کامل توجه کنند. در شهر اسلامی، عدالت در تقسیم خدمات شهری، «تأمین آرامش روحی» و «امنیت معنوی»،

«ظهور و اعتلای مظاهر اسلامی و انقلابی»، «عمران و آبادی و زیبایی»، «حفظ طبیعت و صفای طبیعی»، همه با هم باید مورد توجه قرار گیرد».

۳- فرهنگ‌سازی و تبلیغات در مسائل مربوط به شهر

با توجه به حجم‌ها و شیخون فرهنگی و تبلیغ شبکه‌های ماهواره‌ای و غیره در ترویج بی‌دینی، بی‌خدایی، بی‌حجابی و حتی توهین به مقدسات و...، آیا وظیفه سازمان سیما، منظر و فضای سبز شهری شهرداری گرگان این است که فقط گل و بلبل و آبشار را به تصویر بکشد؟!

آیا با توجه به عملیات ضدفرهنگی غرب علیه اسلام و جمهوری اسلامی، شهرداری گرگان نباید برای مقابله با آن، رویکرد زیباسازی اسلامی را جایگزین «طرح‌های خنثی» نماید؟! «طرح‌های خنثی» همان طرح‌هایی هستند که برای هرکس با هر طرز تفکر و اعتقادی، زیبایی دارد.

آیت‌الله خامنه‌ای در همین خصوص بیاناتی داشته‌اند؛ «کار شهرداری فقط ساخت‌وساز نیست. مسائل فرهنگی و اجتماعی شهر، بسیار مهم است. سعی کنید روح دیانت و اخلاق اسلامی را در فضای شهر ساری و جاری کنید؛ این کاری است ممکن و گره‌گشای بسیاری از مشکلات می‌باشد. خیلی از مشکلات ما ناشی از دور شدن از فضایل اخلاقی است. هرچه از فضایل اخلاقی فاصله بگیریم، مشکلات و گره‌های زندگی پیچیده‌تر و بیش‌تر خواهد شد. باید خود را به اخلاق اسلامی و ملکات فاضله اسلامی نزدیک نمائیم و این در محیط‌های فرهنگی شهرداری کاملاً امکان‌پذیر است؛ در کیفیت اداره بوستان‌های شهری که ظاهر فرهنگی هم ندارد - محیطی است برای اینکه مردم بیابند از آن‌ها استفاده کنند - امکان‌پذیر می‌باشد؛ در فرهنگسراها و در نوع کارهایی که شهرداری می‌کند - نصب تابلوها، تبلیغات، رفت‌وآمدها، ترافیک و همه چیزهای دیگر از این قبیل - امکان‌پذیر است. شما می‌توانید با همه این وسایل، اخلاق فاضله را در مردم گسترش دهید.»

انقلاب اسلامی به‌عنوان یک انقلاب فرهنگی می‌بایست راهبردهای اسلامی و دینی را بیش‌تر در دستور برنامه‌های خود قرار دهد، پس باید در راستای سیاست‌ها و اهداف فرهنگی انقلاب اسلامی حرکت کرد. وقتی ذهن دختران و پسران نوجوان و جوان ما مورد آماج گلوله‌های ضداسلامی است، باید تصاویر و نقاشی روی دیوارها و دیوارنویسی‌های شهر، مفاهیم ناب اسلامی را به تصویر بکشد. حال که بحران بدحجابی (و شاید بتوان گفت بحران بی‌حجابی) کوچه و خیابان‌های دارالمؤمنین را فرا گرفته، باید سیاست‌گذاری‌ها در حوزه زیباسازی طوری باشد که دقیقاً در مقابل آن گلوله‌های ضددینی عمل کند. به عبارتی باید طوری زیباسازی کرد که نقاشی دیوارها ذهن مردم و به‌خصوص جوانان را درگیر مفاهیم دین، فرهنگ و انقلاب نماید. باید آیات قرآن کریم و احادیث ائمه اطهار (علیهم‌السلام) با ذوقی مثال‌زدنی به تصویر کشیده شود و در قالب نقاشی بر روی دیوارهای شهر

مطلبی را به شهروند جامعه اسلامی منتقل کند. آیاتی که در آن خداوند متعال وعده بهشت را به مؤمنان و وعده عذاب را به انکارکنندگان داده است.

زیباسازی باید طوری باشد که اگر خانم بدحجابی نگاهش به تصویر روی دیوار افتاد، به فکر فرو رود و رفتارش را اصلاح کند. امروزه آیا چنین رویکردی وجود دارد؟ به عبارتی آیا در مناسبت‌های مختلف، تابلوها و پوستره‌های زیبا و هنری با مضامین و محتوای خوب در معرض دید مسافران و شهروندان قرار می‌گیرد؟

در واقع نکات مطرح شده در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای را می‌توان به‌طور خلاصه و به‌صورت زیر ذکر کرد:

حفظ هویت و اصالت شهرها و روستاها

پایبندی به معماری اسلامی و ایرانی

رعایت زیبایی و استحکام بناها

گسترش نمادهای دین و اخلاق

توسعه فضای سبز

توجه به محیط‌زیست سالم

به‌هر حال آنچه مسلم است، این است که زیباسازی باید طوری باشد که حضور و رفت‌وآمد افراد معاند اسلام را در سطح شهر محدود کند، به طوری که تحمل دیدن تصاویری با مفهوم عذاب برای کافران و منکران خدا را نداشته باشند. آنچنان‌که عرصه حضور و رفت‌وآمد در سطح شهر و پارک‌ها بر جوانان مؤمن و حزب‌اللهی غیرقابل تحمل شده است و با دیدن پوشش‌های زننده و بعضاً بی‌حجابی‌های سطح شهر، در عذابند.

در زمانه کنونی، شاید لازم است تا در حوزه فرهنگ نیز از علوم پدافندی استفاده شود. بنا بر آیه مبارکه «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء، ۱۴۱) خداوند راه تسلط کفار بر مؤمنان را قرار نداده است. مگر اینکه خود جامعه مؤمنان از روی بی‌مسئولیتی و بی‌تدبیری نسبت به آینده خود، راه را بر غیر مؤمن باز گذارند. مؤمنان باید غالب و مفلحون باشند و به اعتقاد این نگارنده نباید کار به جایی برسد که بخواهیم در مقام دفاع از فرهنگ و آئین خود برآئیم، بلکه باید به‌عنوان صادرکننده ایدئولوژی ناب اسلامی، دست برتر را داشته باشیم.

در تفسیر نور در رابطه با بخشی از آیه این چنین آمده است: «هر «طرح»، «عهدنامه»، «رفت‌وآمد» و «قراردادی» که راه نفوذ کفار بر مسلمانان را باز کند، حرام است. پس مسلمانان باید

در تمام جهات سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی از استقلال کامل برخوردار باشند. «لن يجعل الله للكافرين...» (نساء، ۱۴۱).

در نتیجه می‌دانیم که هرچند مالکیت خصوصی در اسلام قانونی است، ولی انجام آن منوط به محدودیت‌های تحمیل شده بر نیازهای کلی جامعه می‌باشد. علاوه بر این، بهره‌گیری از اموال خود به گونه‌ای که با همبستگی اجتماعی اسلامی [تکفل] و سوءاستفاده از اصول حقوق، ضرر خالصی به جامعه وارد کند، برای شخص حرام است. دولت اسلامی برای تحقق رشد تمدن [اصلاح] و تشویق به رأفت، ضوابطی را تعیین می‌کند، مشوق‌ها را فراهم می‌نماید و زیان‌های اقتصادی را جبران می‌کند و از بهترین و رتوب‌ترین فنون مدیریتی [احسان] استفاده می‌نماید. عملکرد سنتی اداره بازرسی [حسبه] برای اجرای ضوابط، حذف مزاحمت‌ها و جلوگیری از استثمار اموال ضروری است. متأسفانه نقش محتسب که وظیفه رعایت مقررات اسلامی محیط ساخته شده در شهرهای اسلامی قدیمی را برعهده دارد، با مدیریت شهرداری که ممکن است کارکنان آن مسئولیتی نداشته باشند، جایگزین شده است.

در اینجا به ارائه مدل و الگوی شهرسازی اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای پرداخته می‌شود:

۱. **ساختار معماری مبتنی بر هویت اسلامی - ایرانی:** ساختار معماری در شهر اسلامی باید از اصول اسلامی و ایرانی الهام بگیرد. این ساختارها باید نمادهایی از فرهنگ اسلامی و ملی ما باشند. ساختمان‌ها و فضاهای عمومی، مانند مساجد، بازارها و حتی مدارس و دانشگاه‌ها، باید به گونه‌ای طراحی شوند که در کنار کارکردهای مدرن، دارای جلوه‌های دینی و فرهنگی باشند. معماری اسلامی، به‌ویژه با استفاده از طاق‌ها، قوس‌ها، ایوان‌ها و گنبد‌ها، نمادی از فرهنگ ایرانی - اسلامی است که به تاریخ، اصالت و هویت جامعه اسلامی احترام می‌گذارد.

۲. **پایداری و سازگاری با محیط‌زیست:** شهر اسلامی باید در تعامل با طبیعت و محیط‌زیست ساخته شود. آیت‌الله خامنه‌ای تأکید دارند که منابع طبیعی به‌عنوان امانتی الهی باید به‌طور مسئولانه و پایدار استفاده شوند. طراحی شهری باید شامل فضاهای سبز مانند پارک‌ها، باغ‌ها و کمربندهای سبز شهری باشد. همچنین استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر (مانند انرژی خورشیدی و بادی)، کاهش استفاده از سوخت‌های فسیلی و استفاده بهینه از منابع آب، از اصول طراحی شهری اسلامی است. این اقدامات نه تنها به بهبود کیفیت هوا و کاهش آلودگی کمک می‌کنند، بلکه سلامت عمومی شهروندان را نیز تضمین می‌نمایند.

۳. **توزیع عادلانه امکانات و خدمات شهری:** عدالت اجتماعی یکی از اصول کلیدی شهرسازی اسلامی است. این به معنای توزیع عادلانه امکانات شهری مانند بهداشت، آموزش،

فضای سبز، حمل و نقل عمومی و خدمات رفاهی در تمامی مناطق شهری است. در شهر اسلامی نباید هیچ منطقه‌ای از شهر به خاطر عدم دسترسی به امکانات اولیه محروم بماند. این توزیع عادلانه موجب افزایش همبستگی اجتماعی می‌شود و نارضایتی را کاهش می‌دهد. آیت‌الله خامنه‌ای به این نکته اشاره می‌کنند که عدالت در ارائه خدمات شهری نه تنها یک مسئولیت حکومتی، بلکه یک وظیفه دینی می‌باشد.

۴. **ایجاد فضاهای عمومی برای تقویت همبستگی اجتماعی:** فضاهای عمومی مانند میدان‌ها، پارک‌ها، فضاهای فرهنگی و مساجد نقش مهمی در تقویت همبستگی اجتماعی ایفا می‌کنند. آیت‌الله خامنه‌ای معتقدند که شهر اسلامی باید فضاهایی را در اختیار مردم قرار دهد که امکان تعامل اجتماعی، تبادل نظر و تقویت روابط انسانی را فراهم آورد. فضاهای عمومی باید طوری طراحی شوند که مردم از هر قشر و سنی بتوانند از آن‌ها بهره‌مند گردند و با یکدیگر ارتباط برقرار کنند. در این فضاها، امکان برگزاری مراسم دینی، فرهنگی و اجتماعی نیز وجود دارد که سبب تقویت حس تعلق به جامعه اسلامی می‌گردد.

۵. **امنیت و آرامش روانی در طراحی فضاها:** یکی از اصول مهم شهرسازی اسلامی، فراهم کردن محیطی امن و آرام برای شهروندان است. خیابان‌ها، پیاده‌روها، پارک‌ها و فضاهای عمومی باید طوری طراحی شوند که امنیت شهروندان تضمین گردد. این امنیت شامل مواردی همچون نورپردازی مناسب، وجود ایستگاه‌های پلیس، دسترسی به خدمات اورژانس و طراحی ساختارهای شهری با در نظر گرفتن دسترسی آسان برای همه، از جمله افراد مُسن و معلولان است. آرامش روانی نیز در طراحی فضاهای شهری مهم می‌باشد؛ به‌ویژه از طریق ایجاد محیط‌های زیبا، به دور از آلودگی و شلوغی‌های بی‌مورد.

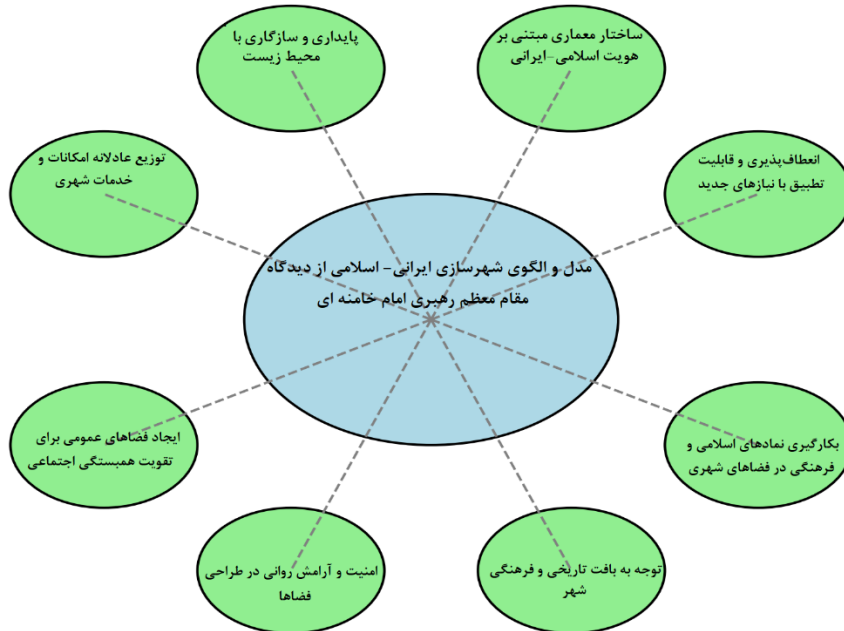
۶. **توجه به بافت تاریخی و فرهنگی شهر:** شهر اسلامی باید به میراث فرهنگی و تاریخی خود احترام بگذارد و بافت‌های قدیمی و ارزشمند آن را حفظ کند. این بافت‌های تاریخی بخشی از هویت فرهنگی و دینی جامعه هستند و نباید بدون دلیل تخریب شوند. آیت‌الله خامنه‌ای بر این باورند که حفظ بناهای تاریخی و بافت‌های قدیمی موجب پیوند مردم با تاریخ و اصالت‌شان می‌گردد و ارزش‌های فرهنگی و دینی جامعه را تقویت می‌کند. بازسازی این بناها باید با استفاده از تکنیک‌های مدرن انجام شود، اما هویت و ساختار اصلی آن‌ها باید حفظ گردد.

۷. **به‌کارگیری نمادهای اسلامی و فرهنگی در فضاهای شهری:** نمادهای اسلامی مانند مساجد، آرامگاه‌های مذهبی، نقوش و الگوهای اسلامی و حتی اشعار مذهبی باید در طراحی فضاهای شهری مورد استفاده قرار گیرند. این نمادها به شهر هویتی اسلامی می‌دهند و پیام‌های

معنوی و فرهنگی را به شهروندان انتقال می‌دهند. برای مثال، نقاشی‌های دیواری با مضامین دینی، نقش‌های اسلیمی در پیاده‌روها و استفاده از نوشته‌های قرآنی در فضاهای عمومی، بخشی از این نمادها هستند. این نمادها به تقویت روحیه دینی و فرهنگی مردم کمک کرده و به آن‌ها احساس تعلق به جامعه اسلامی می‌بخشد.

۸. انعطاف‌پذیری و قابلیت تطبیق با نیازهای جدید: طراحی شهری اسلامی باید به‌گونه‌ای باشد که بتواند با تغییرات و تحولات آینده همراه شود. فضاها و ساختارهای شهری باید به‌صورت انعطاف‌پذیر طراحی شوند تا بتوانند نیازهای جدید جامعه را پاسخ دهند. این امر به‌ویژه در زمان‌هایی که تغییرات سریع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی رخ می‌دهد، اهمیت دارد. برای مثال، شهر باید قابلیت تطبیق با تحولات تکنولوژیک، افزایش جمعیت یا تغییر نیازهای زیست‌محیطی را داشته باشد. این انعطاف‌پذیری به شهر کمک می‌کند که پویایی و تطابق خود را حفظ نماید و به نیازهای جدید جامعه به سرعت پاسخ دهد.

این ۸ محور در طراحی و شهرسازی شهر اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، هر کدام به نوعی به تحقق اهداف بلندمدت جامعه اسلامی کمک می‌کنند. شهر اسلامی با چنین طراحی‌ای، فضایی پایدار، عادلانه و سازگار با نیازهای روحی و اجتماعی مردم خواهد بود. این اصول، شهری را به تصویر می‌کشند که در آن مردم نه تنها از امکانات رفاهی برخوردارند، بلکه در فضای معنوی و آرام زندگی می‌نمایند و حس تعلق به جامعه اسلامی دارند. چنین شهری نه تنها براساس اصول کارآمد و علمی طراحی شده، بلکه پاسخ‌گوی نیازهای معنوی، فرهنگی و اجتماعی جامعه اسلامی است.

شکل ۲- مدل و الگوی شهرسازی اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای

از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، مختصات اسلامی شهرسازی شامل چندین اصل اساسی است که همگی ریشه در آموزه‌های اسلامی و فرهنگ ایرانی دارند. تأکیدات ایشان را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد:

۱. **حفظ هویت اسلامی و ایرانی در شهرسازی:** آیت‌الله خامنه‌ای بر اهمیت هویت اسلامی و ایرانی در معماری و شهرسازی تأکید دارند و خواهان تقویت این هویت در محیط‌های شهری هستند. ایشان معتقدند که شهرها باید براساس فرهنگ و تمدن اسلامی طراحی شوند و از تقلید صرف از الگوهای غربی پرهیز کنند.

۲. **زیباسازی شهری با رویکرد معنوی و آرامش‌بخش:** آیت‌الله خامنه‌ای بر لزوم زیباسازی محیط شهری به گونه‌ای که موجب آرامش روح و روان مردم شود، تأکید دارند. از دیدگاه ایشان، زیباسازی شهری نباید به جنبه‌های تجملاتی محدود شود، بلکه باید زیبایی ساده و دل‌نشینی را به نمایش بگذارد که به آرامش عمومی کمک کند و درعین حال مطابق با اصول اسلامی باشد.

۳. **توجه به عدالت اجتماعی و تقسیم عادلانه خدمات شهری:** آیت‌الله خامنه‌ای بر اصل عدالت در توزیع خدمات شهری تأکید دارند. به عقیده ایشان، شهرسازی اسلامی باید به گونه‌ای باشد که تمام ساکنان شهر، بدون توجه به وضعیت اقتصادی و محل سکونت، به خدمات و امکانات شهری

به طور برابر دسترسی داشته باشند. عدالت اجتماعی در شهرسازی از اصول اساسی است که باید در نظام مدیریت شهری پیگیری شود.

۴. تقویت پیوندهای اجتماعی و روحیه همبستگی در شهر: یکی از اهداف شهر اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، تقویت همبستگی اجتماعی و ایجاد فضاهایی برای ارتباط و تعامل مردم است. ایشان تأکید دارند که ساختار شهری باید به گونه‌ای طراحی شود که سبب نزدیکی و اتحاد مردم گردد و از ترویج فردگرایی و انزوا جلوگیری کند.

۵. حفاظت از محیط زیست و توسعه فضای سبز: آیت‌الله خامنه‌ای اهمیت زیادی به حفظ محیط زیست و توسعه فضای سبز در شهرها می‌دهند. ایشان معتقدند که فضای سبز و محیط طبیعی در شهر باید گسترش یابد و مردم فرصت داشته باشند تا در محیطی طبیعی و آرام به استراحت و تعامل بپردازند. توسعه پایدار شهری و حفاظت از منابع طبیعی از ارکان شهر اسلامی است.

۶. ترویج فرهنگ اسلامی و مقابله با تهدیدهای فرهنگی: از دیدگاه معظم‌له، شهر اسلامی باید منعکس‌کننده فرهنگ و ارزش‌های اسلامی باشد. شهرداری‌ها و شوراهای وظیفه دارند در مقابل تهدیدهای فرهنگی، محیط شهری را به گونه‌ای مدیریت کنند که روحیه دیانت و اخلاق اسلامی در آن جاری باشد. این شامل استفاده از هنر و تبلیغات فرهنگی اسلامی در محیط شهری است، به نحوی که مردم به یاد اصول و ارزش‌های اسلامی بیفتند.

۷. ارزش قائل شدن به ساده‌زیستی و اجتناب از اسراف: آیت‌الله خامنه‌ای در شهرسازی اسلامی بر اصل ساده‌زیستی و اعتدال تأکید دارند. محیط شهری باید متناسب با فرهنگ ساده‌زیستی اسلامی طراحی گردد و از ساخت‌وسازهای بی‌مورد و تجملاتی جلوگیری شود. ایشان اسراف را مخالف اصول اسلامی می‌دانند و شهر را محلی برای نمایش فروتنی و تواضع برمی‌شمرند.

۸. تأمین آرامش روحی و امنیت معنوی مردم: معظم‌له به آرامش روحی و امنیت معنوی به عنوان یکی از اهداف شهر اسلامی توجه دارند. ایشان معتقدند که شهر باید طوری طراحی و مدیریت شود که محیطی آرامش‌بخش و مناسب برای زندگی معنوی و اخلاقی ساکنان باشد. به‌کارگیری نمادهای اسلامی، ساخت مساجد و فضاهای دینی و حفظ اخلاقیات در فضای عمومی شهر، از مواردی است که می‌تواند امنیت معنوی شهروندان را تأمین کند.

۹. نقش شهرداری‌ها در خدمت‌رسانی صادقانه به مردم: آیت‌الله خامنه‌ای بر این باورند که شهرداری‌ها و شوراهای اسلامی شهر باید در خدمت مردم باشند و با نیت خالصانه به حل مشکلات شهری بپردازند. ایشان این نهادها را مسئول گسترش ارزش‌های اسلامی و ایجاد فضایی مناسب برای

رشد جامعه اسلامی می‌دانند. شهرداری‌ها باید در عملکرد خود بر خدمت‌رسانی بی‌منت و پاک‌دستی تأکید کنند و از مسائل حزبی و جناحی دوری نمایند (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۶/۴/۴). در نهایت مختصات اسلامی شهرسازی از دیدگاه معظم‌له مجموعه‌ای از اصول و ارزش‌های اسلامی است که به هویت، عدالت، همبستگی، حفظ محیط‌زیست، ساده‌زیستی و آرامش معنوی توجه دارد. ایشان تأکید دارند که شهر اسلامی باید مظهر فرهنگ و تمدن اسلامی باشد و فضایی برای رشد اخلاقی و روحی جامعه فراهم کند.

نتیجه‌گیری

تحقیقات نشان می‌دهند که اصول طراحی شهری مبتنی بر مفاهیم اسلامی می‌تواند به‌عنوان چارچوبی ارزشمند برای توسعه پایدار شهری عمل کند. بررسی ویژگی‌های شهرهای اسلامی قدیمی، از جمله تأکید بر فضاهای عمومی و جمعی، مزایای زیادی را در زمینه پایداری زیست‌محیطی، انسجام اجتماعی و کیفیت زیست‌پذیری فراهم می‌آورد. در برنامه‌ریزی شهری اسلامی، فضاهای عمومی به‌منظور ارتقای تعاملات اجتماعی و تقویت روابط میان اعضای جامعه نسبت به فضاهای خصوصی ارجحیت دارند. این رویکرد در مقایسه با طراحی‌های شهری در کشورهای غربی که فردگرایی را ترویج می‌نمایند، نشان‌دهنده توجه به همبستگی اجتماعی و ارتقای مشارکت جمعی است. بنابراین، این مدل طراحی می‌تواند به‌عنوان الگویی برای مقابله با مشکلات شهری و توسعه پایدار در جوامع معاصر به‌کار گرفته شود.

تحقیق در مورد روش‌های کنونی شهرها برای گذر از مدرنیته و پیامدهای منفی آن، از جمله مسائلی می‌باشد که توجه بسیاری از پژوهشگران و برنامه‌ریزان شهری را به خود جلب کرده است. در دنیای معاصر، مدرنیته با پیامدهایی چون تفکیک انسان از طبیعت، افزایش مصرف‌گرایی، عدم تعادل اجتماعی و نبود ارتباط معنوی با محیط‌زیست مواجه است. در این زمینه، جوامع به‌دنبال گذر از مفاهیم مدرن هستند تا براساس اصول فرهنگی و دینی خود به راه‌حل‌های پایدارتری دست یابند. این تحقیق در تلاش می‌باشد تا روش‌ها و دستورالعمل‌های پیشنهادی برای پایداری شهری را در چارچوب سنت اسلامی بررسی کند. دستورالعمل‌های اسلامی برای پایداری شهر به‌طور کلی به دو دسته اصلی تقسیم می‌شوند: نخست مربوط به حفاظت از محیط طبیعی و دیگری مربوط به محیط شهری. این تقسیم‌بندی نه تنها در چارچوب متون دینی، بلکه در پروژه‌های شهری اسلامی نیز قابل مشاهده است. بخش نخست این دستورالعمل‌ها بر اهمیت حفاظت از منابع طبیعی مانند آب، هوا، خاک و گیاهان تأکید دارد، در حالی که بخش دوم به آراستگی و کارکرد فضاهای شهری و ارتقای کیفیت اجتماعی زندگی شهروندان متمرکز می‌باشد.

تعالیم اسلامی در این زمینه از تفاسیر اجتماعی و فلسفه وجودی برخاسته‌اند که به‌طور عمده به اصول عدالت اجتماعی و پایداری منابع طبیعی مربوط می‌شوند.

در زمینه محیط شهری، فلسفه اسلامی شهرسازی نه‌تنها به طراحی فضاهای عمومی و زیست‌پذیر توجه دارد، بلکه به نوعی در پی ایجاد تعادل بین نیازهای فیزیکی و روحی شهروندان است. براساس آموزه‌های اسلامی، حتی در دوران پیامبر (ص)، رشد شهری تنها در چارچوب توسعه اجتماعی و رفاه عمومی در نظر گرفته می‌شد و این رشد نباید منجر به توسعه نابینجار و بزرگ‌نمایی بی‌مورد می‌شد. به عبارت دیگر، روند طراحی و توسعه شهری در زمان پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)، بیش‌تر به ارتقای جنبه‌های اجتماعی زندگی و فراهم آوردن امکاناتی برای برقراری عدالت اجتماعی و بسیج منابع مشترک برای عموم مردم متمرکز بود. چنین نگرشی به پایداری شهری و عدالت اجتماعی در ابعاد مختلف، در مقایسه با نگرش‌های مدرن و مصرف‌گرایانه امروز، می‌تواند مدل‌های جدیدی را برای رشد شهری پایدار ارائه دهد.

اسلام بر اهمیت پایداری اجتماعی و انسجام جمعی تأکید خاصی دارد. توسعه شهری اسلامی به‌طور مستقیم با توسعه اخلاقی پیوند دارد. این به‌معنای طراحی فضایی است که در آن فقر و ثروت‌اندوزی به حداقل برسد و همه اقشار جامعه بتوانند از امکانات شهری به‌طور مساوی بهره‌مند گردند. بنابراین از دیدگاه اسلامی، یک شهر پایدار باید به‌گونه‌ای طراحی شود که نه‌تنها نیازهای فیزیکی، بلکه نیازهای روحی و اخلاقی ساکنان آن را نیز تأمین کند.

درنهایت، این اصول می‌توانند به توسعه شهرهای اسلامی واقعی منجر شوند که از یک‌سو به آرامش معنوی و از سوی دیگر به پایداری زیست‌محیطی توجه دارند. البته نمی‌توان ادعا کرد که شهرهای تاریخی اسلامی همیشه به بهترین شکل ممکن با شهرهای مدرن امروزی رقابت کنند. بااین‌حال، فلسفه معماری اسلامی می‌تواند در طراحی شهرهای پایدار و زیست‌پذیر امروزی الهام‌بخش باشد. برای مثال، در معماری اسلامی، فضاهای عمومی مانند بازارها، مساجد و فضاهای باز، معمولاً به‌گونه‌ای طراحی شده بودند که تعامل اجتماعی و ارتباطات انسانی در آن‌ها تسهیل شود. این ویژگی‌ها می‌تواند به‌عنوان الگویی عملی در طراحی شهری پایدار امروزی مطرح گردد.

از سوی دیگر، در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، حل عملی مشکلات مردم به‌عنوان هدف اصلی سیاست‌گذاری‌ها در نظر گرفته شده است. شوراهای اسلامی شهری نیز باید از این ظرفیت برای حل مشکلات اجتماعی و کاهش شکاف‌های اعتماد میان مردم و حاکمیت بهره‌برداری کنند. با پرهیز از دخالت‌انگیزه‌های جناحی و حزبی و تقویت اعتماد عمومی، عملکرد این شوراها می‌تواند به‌عنوان گامی مؤثر در تحقق یک شهر اسلامی و پایدار عمل نماید.

بنابراین، شهرهای اسلامی واقعی که در آنها به اصول عدالت اجتماعی، پایداری محیطی و انسجام اجتماعی توجه گردد، می‌توانند مدل‌های جدیدی از توسعه شهری ارائه دهند که نه تنها به ارتقای کیفیت زندگی شهروندان کمک کند، بلکه به تحقق اهداف پایداری در جهان معاصر نیز نزدیک‌تر شوند.

با پیاده‌سازی این اندیشه‌ها می‌توان به هدف اسلامی پی برد و جوامع مسلمان‌نشین را به شهرهای اسلامی واقعی تبدیل کرد. با اینکه شهرهای تاریخی اسلامی ممکن است همیشه این‌گونه نباشند که لزوماً "بهتر" از تمدن‌های غربی کنونی هستند، ولی فلسفه معماری اسلامی بی‌شک ممکن است درس‌های مهمی درباره رشد شهری پایدار به ما بیاموزد. می‌توانیم با گنجاندن مفاهیمی مانند اجتماع، پایداری و انسجام اجتماعی، شهرهای زیست‌پذیر، عادلانه‌تر و مسئولیت‌پذیرتر به لحاظ زیست‌محیطی طراحی کنیم. ساخت شهرهایی که بین الزامات ساکنان و محیط اطراف آنها تعادل ایجاد می‌کنند، باید هدف غایی توسعه شهری پایدار باشند. در مجموع می‌توان گفت در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، بنیاد نهاد اجتماعی شورهای اسلامی بر حل عملگرایانه مشکلات مردم استوار است که این مهم با کسب سرمایه ارزشمند اعتماد عمومی و پرهیز از دخالت دادن انگیزه‌های جناحی و حزبی در میدان فعالیت شوراها، محقق خواهد شد و عملکرد این‌گونه منتخبان شوراهای اسلامی، کاهش شکاف اعتماد حاکمیت و شهروندان را در پی خواهد داشت.

منابع

۱. ارسطا، محمد جواد (۱۳۹۳). حکمرانی شایسته در عظیم‌ترین آیه قرآن. مجله فقه حکومتی، ۱(۱): ۲۵-۴۳.
۲. امام خامنه‌ای (۱۳۹۷). بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران.
۳. امام خامنه‌ای (۱۳۷۸). بیانات در دیدار دانشجویان و دانش‌آموزان بسیجی.
۴. امام خامنه‌ای (۱۳۸۵). سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی - امور فرهنگی، علمی و فناوری از نگاه رهبر معظم انقلاب. مطالعات سیاسی. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۵. امام خامنه‌ای (۱۴۰۰). راهکارهای تقویت شوراهای اسلامی شهر و روستا از نگاه رهبر معظم انقلاب، مطالعات سیاسی. شماره مسلسل ۱۷۵۹۱. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۶. بامری، نصرت؛ منشادی، مرتضی و اسالمی، روح‌الله (۱۳۹۶). سیاست عمومی و فتنون حکمرانی امام علی (ع). مطالعه موردی حکومت‌مندی در نامه‌های نهج‌البلاغه. فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه، ۵(۱۹)، ۱۰۰-۸۳.
۷. بیات ترک، سامان؛ اتحادی، علی و نمکی، عرفان (۱۴۰۰). بررسی رابطه شهرهای اسلامی مرتبط با هویت شهری و حس تعلق شهروندان (نمونه موردی میدان فلسطین، تهران). فصلنامه پژوهشی شهرسازی و معماری هویت محیط، ۲(۶)، ۲۰-۱.
۸. بیات، بهرام (۱۳۹۳). رویکرد اسلامی به شهر؛ ویژگی‌های شهر اسلامی. فصلنامه علمی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، ۴(۱)، ۱۳۷-۱۶۷.
۹. پهلوان شریف، محمدمین؛ ترابی، احمد و کمالیان‌مه‌ریزی، سید یوسف (۱۴۰۱). ارائه الگوی نظام‌مند شفافیت براساس آیات قرآن کریم؛ رویکرد نظریه‌پردازی داده‌بنیاد. مدیریت اسلامی، ۳۰(۱)، ۱۶۵-۲۰۰.
۱۰. ثقه الاسلامی، عمید الاسلام، مستوفی، آذین (۱۴۰۰). تحلیل فضاهای شهری براساس اصل تعادل در اندیشه اسلامی با در نظر گرفتن نقش کاربری زمین در تأمین نیازهای انسانی. مورد مطالعاتی: شهر مشهد. معماری و شهرسازی آرمان شهر، ۱۴(۳۴)، ۲۲۱-۲۳۳.
۱۱. حبیبیان هما (۱۳۹۴). تطبیق شاخص‌های شهرسازی اسلامی در فضای شهری (نمونه موردی: راسته‌بازار مظفریه شهر همدان). مطالعات محیطی هفت حصار، ۳(۱۱): ۱۹-۳۲.
۱۲. حسین‌خانی، نورالله (۱۳۹۲). مبانی نظری اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای. دانشگاه صنعتی مالک اشتر. چاپ اول.
۱۳. حقیقیان‌بیدگلی، مریم و قدرتیان‌کاشان، سیدعبدالجابر (۱۴۰۱). شناسایی الگوی شاخصه‌های مدیریت اسلامی بر مبنای کلام امیرالمومنین (ع) با تحلیل محتوای کتاب نهج‌البلاغه. مدیریت اسلامی، ۳۰(۴)، ۱۱-۵۱.
۱۴. رفیعیان، محسن؛ محرابی، محراب و دریانورد، خضر (۱۴۰۱). ارزیابی وضعیت شاخص‌های الگوی حکمرانی اسلامی در نظام مدیریت شهری ایران. مدیریت اسلامی، ۳۰(۳)، ۱۹۵-۲۲۰.
۱۵. رفیعیان، محسن (۱۳۹۴). "گفتاری پیرامون کلان نظریه شهرسازی عبادت محور". مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهری تهران. دانشگاه یزد.
۱۶. صابرمش، علیرضا؛ احمدی، حسن و براتی، ناصر (۱۴۰۱). تبیین مؤلفه‌های آموزش شهرسازی با تأکید بر شاخص‌های شهر اسلامی. مطالعات شهر ایرانی- اسلامی، ۱۲(۴۶)، ۱-۱۶.

۱۷. عابدینی، علی؛ زارعی‌متین، حسن و عابدینی، حسین (۱۳۹۸). تبیین الگوی سرمایه اجتماعی براساس اندیشه مقام معظم رهبری (دامت‌ظله). مدیریت اسلامی، ۲۷(۱)، ۳۷-۶۳.
۱۸. عزتی، امیرحسین؛ چهاردولی، عباس و ترابی، محسن (۱۳۹۹). مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی و الزامات شکل‌گیری و ثمرات آن مبتنی بر بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی). مدیریت اسلامی، ۲۸(۱)، ۷۵-۹۶.
۱۹. عمران‌زاده، بهزاد (۱۴۰۳). تبیین نظریه عدالت اجتماعی و فضایی در شهر اسلامی. پژوهش‌های معماری اسلامی، ۱۲(۳)، ۱-۱۷.
۲۰. لطفی مرزناکی، رحمان (۱۳۹۴). دفاع هوشمند در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی). تهران: انتشارات آوای سبحان.
۲۱. مجیدی، حسن و موسوی‌نیا، سیدمهدی (۱۳۹۷). مؤلفه‌های گفتمانی حاکم بر اندیشه‌های محیط‌زیستی آیت‌الله خامنه‌ای. فصلنامه علمی آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار، ۶(۳)، ۷۹-۹۰.
۲۲. مشکینی، ابوالفضل؛ بهنام، مرشدی حسن و محمدی محسن (۱۳۹۸). فراتحلیل کیفی مقالات علمی ناظر بر مطالعات شهر ایرانی-اسلامی. پژوهش‌های معماری اسلامی، ۷(۳): ۱۵۰-۱۲۵.
۲۳. مکارم، حمید (۱۳۹۵). نقش جهان‌بینی اسلامی در شهرسازی. پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ۲۲(۱۱۰)، ۱۳۷-۱۵۸.
۲۴. مهری، کریم (۱۳۹۵). دولت اسلامی براساس بیانات مقام معظم رهبری: روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد. دو فصلنامه علمی دانش سیاسی، ۱۲(۲)، ۳۱-۵۷.
۲۵. مولانی، اصغر (۱۳۹۹). واکاوی اصول و راهبردهای تحقق شهر ایرانی - اسلامی. فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی، ۱۱(۴۴)، ۱-۱۸.
۲۶. نصر، طاهره و سحر صلاحی و نجابت پیران (۱۴۰۰). تبیین مؤلفه‌های معناشناسی شهر اسلامی در راستای سیاست‌گذاری توسعه پایدار شهری. فصلنامه برنامه‌ریزی و توسعه محیط شهری، ۲(۶)، ۹۵-۱۱۲.
۲۷. نقره‌کار، عبدالحمید (۱۳۹۵). نسبت اسلام با فرایندهای انسانی فرا نظریه سلام (SALAM) طرح مدلی (بنیادی - کاربردی) در (ساختار، منابع، مبانی و ارزیابی) آثار هنری، معماری و شهرسازی از منظر اسلامی (راهبردها، راهکارها، راه‌حل‌ها و نقد فرایندهای انسانی). پژوهش‌های معماری اسلامی، ۴(۳): ۲۱-۴.
۲۸. هرزندی، سارا؛ مسعود، محمد و براتی، ناصر (۱۴۰۱). رهیافتی به آموزه‌های مفهوم شهر اسلامی برای شهرسازی امروز. دانش شهرسازی، ۶(۲)، ۴۱-۵۹.
۲۹. یزدی، محمد و مدادی، محمد (۱۴۰۰). محیط‌زیست در اندیشه‌های حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران. فصلنامه علمی آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار، ۱۰(۲)، ۱۸-۹.
30. Ali, F, Shah, V (2021). Integration of Islamic Principles in the Planning and Designing of Urban Public Spaces. Bannu University Research Journal in Islamic Studies, 8(1). Retrieved from <https://burjis.com/index.php/burjis/article/view/79>.
31. Ateshin, H M. (1989). Urbanization and the environment: an Islamic perspective." *An early crescent: the future of knowledge and the environment in Islam*, (16): 163-194.

32. Böwering, G (1982). *A Concordance of the Qur'an*, by Hanna E. Kassis. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
33. Daun, H. & Arjmand, R. (eds) (2018). *Handbook of Islamic Education* (International Handbooks of Religion and Education, Vol. 7). Berlin: Springer International.
34. evolution: A theology-centric perspective'. *Religions*, 14 (1), 95.
35. Falahat, S (2014). The Model of 'Islamic City'. In: Re-imagining the City. Springer Vieweg. Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-04596-8_1
36. Iqbal, N. & Skinner, R (2021). 'Islamic psychology: Emergence and current challenges'. Archive for the
37. *Journal of Islamic Thought and Civilization*, 11 (2), 44–68.
38. Malik, S.A. (2023). 'Challenges and opportunities in teaching interdisciplinary courses on Islam and
39. Mirza, U.J. (2024). 'Islamic Scientific Critical Consciousness as a theoretical framework for Muslim science educators'. *London Review of Education*, 22 (1), 9. DOI: <https://doi.org/10.14324/LRE.22.1.09>.
40. Mustafa, Z (2021). 'Islam, science and education: Delving into the progress. collaboration and biases'.
41. *Psychology of Religion*, 43 (1), 65–77.
42. Ranjazmay Azari, M., Bemanian, M., Mahdavinejad, M. *et al.* (2023). Application-based principles of Islamic geometric patterns; state-of-the-art, and future trends in computer science/technologies: a review. *Herit Sci*, 1122 (3). <https://doi.org/10.1186/s40494-022-00852-w>.
43. Sahin, A (2018). 'Critical issues in Islamic education studies: Rethinking Islamic and Western liberal secular values of education'. *Religions* 9 (11) 335 <http://dx.doi.org/10.3390/rel9110335>

